

ЗАПИТУВАННЯ ЯК «ВЕЛИКИЙ РОЗРИВ» У ФІЛОСОФІЇ НІЦШЕ

Гужва О. П., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри історії Української державної академії залізничного транспорту,

Подорожний П. Д., пошукач кафедри теології та прикладної філософії Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Досліджується ситуація втрати орієнтирів у духовному бутті, яка, зокрема, відбувається наприкінці XIX століття.

Постановка проблеми. Ніцше належить до тих провидців людської душі, хто відкриває неосяжність духовного простору, хто усвідомлює наявність конфліктів та великих розривів у бутті кожної людини, що вже у юнацькі роки відривається від пуповини родинного життя і відчуває недовіру до того, чому вона поклонялася і любила. Можливо, як ніхто до нього, Ніцше здійснює тотальну переоцінку цінностей в площині духовній і зумовлює подальше розпадання цілісності світорозуміння, що трималася на ідеї сакральності, яку варто сприймати як зв'язок земного й небесного, наявність орієнтирів, що ведуть людину крізь розпач і розчарування, цементуючи саме життя.

Вже Мартін Гайдеггер зазначає: “філософія є універсальна феноменологічна онтологія, яка... як аналітика екзистенції закріпила кінець дороговказної нитки будь якого філософського запитування там, звідки воно виникає і куди воно віддає. Звісно, цей тезис також повинен вважатись не догмою, але формулюванням поки що “запакованої” принципіальної проблеми: чи дозволяє онтологія онтологічно себе обґрунтовувати, чи вона й для цього потребує онтичного фундаменту і яке суще повинно взяти на себе функцію фундації?” [4,436].

Для нас це принципове положення, яке при дослідженні духовності як такої має спиратися на принцип (у Володимира Даниловича Ісаєва це закон) ієрархічності, що відтворюється в системі цінностей, що живлять древо життя і в основі “онтичного фундаменту” бачать, нерідко саме через

візуалізацію, споріднення людини та Бога, про що говорять отці Церкви, проти чого повстав Ніцше, скеровуючи власні запитування на всю систему духовних цінностей, які стали ознакою духовної кризи, що, започатковуючись наприкінці нової доби, поширилася на добу новітню.

Метою дослідження стає великий розрив у розумінні суспільного та духовного буття Фрідріхом Ніцше.

Результати дослідження. “Проблема ієрархічності” - саме вона приводить Ніцше до усвідомлення кризи свідомості і викликає зізнання: “саме проблему ієрархії ми... можемо назвати нашою проблемою, лише тепер, опівдні нашого життя, ми розуміємо, яких підготовок, обхідних шляхів, випробувань, спокус, подолань потребувала ця проблема, перш ніж вона могла стати перед нами, і що ми спочатку повинні були відчуті душею і тілом найрізноманітні і суперечливі лиха і радості у якості шукачів пригод і мандрівників навколо того внутрішнього світу, який зветься “людиною”, в якості вимірювачів кожного “вище”, кожного “зверх того”, котре також зветься “людиною”, - проникаючи всюди майже без страху... Тут довгі сходи, на сходах якої... ми піднімалися, - якими ми колись самі були. Тут є висота і глибина, є світ під нами, є величезний довгий порядок і ієрархія, котру ми бачимо; тут - наша проблема!” [1, 20].

Для Ніцше виміром людини стає духовність, сходами якої є певні буттєві стани, є світ. Ієрархія і порядок стають ознакою духовного зростання, самим сенсом буття кожної людини. І цей сенс буття, що все більш розкривається на шляху випробувань, об'єднує людей, з'являючись разом із категорією “ми”.

В роботі “Людське, надто людське” Ніцше ще далекий від того, щоб виокремити надлюдину, бачить на буттєвих сходах нескінченність запитувань, що вказують на “великі розриви”. Напевно, також про них Гайдеггер говорить як про “розімкненість буття”, “падіння” і також залишає одні запитування, оскільки і дійсність і буття постають до кінця

незбагненними. Також Адорно через поняття *Durchbruch* — крушіння — засвідчує неможливість зведення цілісного образу світу, маючи на увазі суспільні негаразди, які призводять до наростання відчуження в системі людських стосунків, появи нової естетики та принципів драматургії, що засвідчує лише спроби зведення цілого, позначені саме крушіннями.

Ніцше своєю “філософією життя” багато в чому випереджає філософські доктрини новітньої доби, зокрема, коли звертається до площин віртуального буття: “Так, одного разу, коли мені це було потрібно, я винайшов для себе і “вільні розуми”, яким присвячена ця меланхолійно-смілива книга під назвою “Людське, надто людське”; таких “вільних розумів” немає і не було — але повторюю, спілкування з ними було мені потрібно тоді, щоб зберегти гарний настрій серед худого улаштування (хвороби, самотності, чужини, лінь, бездіяльність); вони мені були потрібні, як браві товариші і привиди” [1,14].

Так, Ніцше, через вказівку на “привиди, з якими базикаєш і смієшся”, відкриває на важливу рису віртуалізації духовної культури, з якою входять у свідомість людей симулякри, яких ми не бачимо навкруги себе, але які полонять уяву, зачіпаючи духовність, руйнують зсередини орієнтири в соціумі та житті.

“Що такі вільні розуми могли б існувати, - продовжує думку Ніцше, - що наша Європа буде мати серед своїх синів завтрашнього і післязавтрашнього дня таких веселих і зухвалих хлопців во плоті та осязательно, а не, як у моєму випадку, у якості схем і відлюдницької гри в тіні — у цьому я менш за все хотів би сумніватися” [1, 15].

Отже, зображуючи заврашне і післязавтрашне, Ніцше входить в умовний простір, притаманний культурі новітньої доби, у якому “відлюдницька гра в тіні” є продовженням духовної драми, яку несе в собі людство впродовж своєї історії. Для Ніцше очевидним стає розрив з усталеним, що змушує ставити все нові й нові запитання. “Можна

припустити, що душа, - продовжує він, - у якій колись має абсолютно дозріти і налитися солодкістю тип “вільного розуму”, випробувала, як рішучу подію свого життя, *великий розрив* і що до цього вона була тим більше зв'язана душею і здавалося назавжди прикутою до свого вугла та стовба. Що в'яже кріпкіше за все? Які шляхи майже нерозривні?...[1, 15].

“- Благоговіння, котре прытаманне юності, боязкість і ніжність до всього здавна шанованому і гідному, вдячність ґрунту, з якої вони зросли, рурці, яка їх вела, святилищу, в якому вони навчилися поклонятися; їх вищі миттєвості будуть самі більш за все зв'язувати і найдовше зобов'язувати їх. Великий розрив приходить до таких зв'язаних людей несподівано, як підземний поштовх: юна душа зразу здригається, відривається, виривається — вона сама не розуміє, що з нею відбувається” [1,15].

Ніцше встановлює рішучі зміни у духовному бутті відповідно до процесів руйнації усталених форм соціального буття. Він простежує ці зміни, обираючи ту точку зору, коли окреме — сама людина, стає часткою тих всеохоплюючих подій, що разом зводять час і простір, і споглядання легко долає, немов у картинах Ван Гоґа, зміщення горизонту через нові вигини ландшафту, знайомого та незнайомого, коли епіцентром подій стає незнайома місцевість, люди, коли окреме Я, його душа дісно “не розуміє, що з нею відбувається”.

Подібні картини не поодинокі, вони виникають в уяві багатьох митців, які ще до кінця не охопила ні філософська, а ні мистецька думка. Ось як у Лесі Українки: “двір, // між трупами світів, ідей, народів // вились як змії звої хороводів. // Якись чужі, незнані племена // людей чи звірів виринали дикі // із сутіні віків, страшні, великі, зникали з ними враз їх імена...” (LÉGENDE DES SIÉCLES).

Багато філософів та митців останньої третини XIX століття прокладають свої творчі задуми між двома полюсами: Аполлоном та Діонісом. Не виняток становить і творчість Ніцше та Лесі Українки. Ніцше

говорить про обох богів в своїй першій визначній роботі “Народження трагедії з духу музики” (1876). Леся Українка в поезії “Орфееве чудо” та “Легенді віків”. Можливість подолання трагізму — ось світоглядна парадигма духовної культури зазначеної доби, що зумовлює драматизм думки, несе із собою образ світу, що знаходиться у постійному становленні та затверджує нові форми висловлювання, що прагнуть відтворити вселенське дійство. Запитування як таке стосується самого образу світу, який не можна до кінця усвідомити та прийняти. І одна духовна колізія, доля однієї людини, знаходять відбиття в колізіях та долях інших людей. Запитування виявляються в параболічних конструкціях романів Іван Франка, Панаса Мирного, драмах Ібсена та Гуптмана.

У Ніцше в його роботах, особливо в “Так говорив Заратустра”, також присутнє підґрунтя широкого нарративу, що відповідає естетичній платформі доби *fin de siècle* і основним принципам “філософії життя” — філософського напрямку, що відходить від класичної філософії з наміром пояснити життя з нього самого. Зупиняючись на паралелі Ніцше — Леся Українка маємо можливість виявити вузли драматургічної напруги через спільність тлумачення “великих розривів”.

У Ніцше великий розрив проходить через зінання “краще померти, аніж жити тут” - і це є “повеліваючий голос та спокуса”. “Раптовий жах і підозра проти того, що вона (душа — П.П.) до того любила, блискавка презирства до того, що звалося її обов'язком, бунтуючий, довільний, вулканічно пробиваючийся порив до мандр, чужині, відчуженню, охолодженню, отверезінню, зледенінню, ненависті до любові, мабуть, святотатський випад і погляд назад” [1, 15].

Хоча не варто розривати філософсько-художній нарратив Ніцше, зазначимо, що, скажімо, вся європейська симфонічна музика від доби романтизму до наших днів багата на ремінісценції, “погляди назад”, у минуле, відтворюючи те, до чого душа була прикута, чому “поклонялася і

любила”. Подібні островки щастя загострювали конфлікт, а що у Ніцше — все виглядає подібно до вагнерівського висловлювання — недарма книга “Народження трагедії” була присвячена байрройтському майстру, від якого філософ запозичує нескінченну мелодію, що присутня у вагнерівському “Тристані та Ізольді”, опері, що є разом оперою та симфонією, у якій смерть постає як гімн любові.

У Ніцше змикаються полюси: трагізм та “захоплююча радість”. Він продовжує: “можливо, запал сорому перед тим, що вона щойно робила, і разом з тим захоплююча радість, що вона це робила, захоплююче внутрішнє радісне здригання, у якому позначається перемога — над чим? Над ким? Загадкова, сповнена запитувань і породжуючи запитування перемога, але всеж перша перемога — такі загрози і болі належать до історії великого розриву” [1,15-16].

Леся Українка також відкриває для себе нові обрії свідомості, що з'являються на місці великих розривів. І вона переживає біль і загрози, і її душа здригається від спустошення:

Не раз мій голос дико залуна, // Немов серед безлюдної пустині, // І я подумаю, що в світі все мана // І на землі ніде нема святині.

І, може, приведуть не раз прокляті дні // Лихої смерті грізную примару, // І знову прийдеться покинутій мені // Не жити, а нести життя мов кару.

І вона сподівається на оновлення:

Знаю се і жду страшних ночей, // І жду, що серед них вогонь той загориться, // Де жевріє залізо для мечей, // Гартується ясна і тверда криця.

Коли я крицею зроблюсь на тім вогні, // Скажите тоді: “Нова людина народилась”; // А як зломлюсь, не плачте по мені! // Пожалуйте, чому раніше не зломилась! (“О, знаю я, багато ще промчить...”, 16/ IX 1896 р.)

Леся Українка, так само, як і Ніцше, відкриває широкий простір для своїх поетичних розмислів, і вона живиться снами та марами:

Здавен, було, марю: коли б мені сила, // то я б у той храм таємничий

вступила, // де світять крізь пільму науки дива, // де людська не хилиться в діл
голова, // а гордо здіймається чоло думливе, // знаття свого певне, і ясне, й
щасливе, // де ллється у душу величний спокій, // немов легендарний ці
лющий напій. // Гадала замкнуся у тиху кімнату, // на скарби всесвітньої
думки багату, // сховаю у книжки всі чуття, мов у труни, // замовкнуть у серці
моєму всі струни, // сама тільки думка холодна, ясна // жива в мене буде, вона
лиш одна. // Мій розум тоді розів'ється так вільно // і буде зорити без гніву а
пильно // на дивні віки, на колишні події, // на трупи світів, на померлі надії, //
на марища віри, на кості людей, // на зародки звірів, ростин та ідей. // Все
злучиться в цілість — природа і люде, // що є, що минуло, що сталось і буде,
// і рідне й чуже поєднається щільно // і житиме в думці моїй нероздільно, //
затихнуть навек ворожнеча і болі, // не буде діймати вже й ганьба неволі, //
усім моїм мукам настане кінець - // і се буде пильної праці вінець.

Так марила... (LÉGENDE DES SIÉCLES).

Леся Українка відтворює внутрішній діалог свідомості, котрий веде до
узагальнень, властивих сценам зі Священного Писання:

Я духові серцем сказав: // “Навіщо ти будиш мене серед ночі? // Навіщо
сі тихі уста розв'язав? // І речі надав їм пророчі? // Ospалі тут люди, в них
в'ялі серця, // Народ сей не вдавсь до борця”.

Мій дух промовляє мені: // “Ставай, вартовий, без вагання на чати! /
Хоч люди замлілі у сій стороні, // На голос твій будуть мовчати, // Та слава
про них заgrimить до зірок, // Що є з їх народу пророк” (“Пророк”, з
біблійних мотивів).

Ніцше також ставить горісні запитання, говорячи про Бога:

“І, може бути, добро є зло? А Бог — вигадка і хитрування диявола? І,
можливо, в останній своїй основі все помилково? І якщо ми обмануті, точи не
ми в силу того самого, обманщики? І чи не повинні ми бути обманщиками?”
[1, 16].

Вже в максимах “Про перші і останні речі” Ніцше пише про

“Справедливість до Бога, знаходиться в становленні”. Цей фрагмент вартий уваги: “Коли вся історія культури розгортається перед нашими очима яке хаос злих і благородних, істинних і хибних уявлень і при погляді на цей океан, що хвилюється... ми розуміємо, яка втіха мається в уявленні Бога, що стає; цей Бог все більш виявляється в змінах і долях людства... Обожнення становлення є метафізична перспектива — що ніби відкривається над морем історії.. Лише хто, подібно Шопенгауеру, заперечує розвиток, той зовсім не відчуває, яке жалюгідне це історичне биття хвилює і тому, нічого не знаючи про Бога що стає і про потребу в його припущенні, має право насміхатися над ним” [1, 162-163].

Ніцше побачив храм спустошеним, позбавленим ореолу святості, і зробив висновок, що саме Бог, як суще, тобто серцевина буття, його першопричина і початок, зумовлював розвиток людства. Проте, вже в наступній максимі 239 “Плоди в часі” філософ про те, “що зросло з релігії і у її сусідстві, не може вже рости, коли зруйнована сама релігія, у крайньому випадку заблудлі і запізнілі відростки можуть нав'язати оманливе уявлення про це, як і рідко виринаючі спогади про старе мистецтво, - стан, котрий, правда, видає почуття втрати, позбавлення, але не доводить наявності сили, з якої могло б народитися нове мистецтво” [1, 163].

Бог, що стає, зростає, зумовлює зміни самої дійсності, а не людей, які не можуть осягти задум божий і підвестись у височинь самої духовності, оскільки тягар земного буття стримує кожну людину. Ніцше далекий від того, щоб люди всі разом, через відчуття релігійної общини могли подолати тягар тілесності, зваби цивілізації, яка нав'язує свої цінності.

“Про проходження повз” - розповідь про зваби великого міста, з якими зустрічається Заратустра: “Навіщо ти захотів в'язути цьому бруді?... Тут пекло для думок відлюдника: тут великі думки кип'яються заживо й розварюються на маленькі. // Тут розчиняються всі великі почуття: тут можна тільки торохкотіти брязкальцем кістлявих убогих почуттів!.. Хіба не стоїть

над цим містом смород від зарізаного духа? // Хіба не бачиш ти, що душі висять тут, немов обвислі, брудні лахміття?” [1, 433].

В усіх роботах Ніцше говорить про метання духу як про хворобу: “В глибині його блукань і пошуків — бо він плететься неспокійно й без цілі, ніби в пустелі, - стоїть знак питання, що ставиться все більш небезпечною зацікавленістю. “Чи не можна перевернути всі цінності? І, може бути, добро є зло? А Бог є вигадки і хитрощі диявола? ”[1, 16]. У роботі “Народження трагедії з духу музики” йдеться про блукання по колу, яке не дає можливості вийти за межі трагічної ситуації. Ця трагічна ситуація стає всеохоплюючою, вона поширюється на всі верстви суспільства, на всі сфери буття. Вузли протиріч стають в ній нездоланими, питання зависають, не знаходять відповіді.

Якщо вести паралель далі між філософською та художньою свідомістю кінця XIX століття, то можна дійти висновку, що реакція на трагічну ситуацію була однаково гострою.

Так, загостреним у Лесі Українки є діалог свідомостей: своєї та свого героя; її цікавить як окремі думки та прагнення від однієї людини переходять до іншої і відбиваються в людських справах. Не дарма деякі твори будуються на зразок драматичних, а часом переростають в них і в цих останніх не зникає симфонічна напруга.

Леся Українка також підіймається у своїй “Одержимій” до відображення гострих духовних колізій, де її власне ”Я” випробовує свої начала віри в діалозі із самим Месією:

“Месія
Та що тобі спалило душу, жінко?
Міріам
Не знаю: чи ненависть, чи любов.
Месія
Кого ж ненавидиш ти?
Міріам
Ворогів.
Месія

Своїх?

Міріам

Твоїх.

Вона не може примиритись із тим, що бачить на землі

Месія

Про царство боже на землі ти чула?

Міріам

Та я ж тепер ніде його не бачу.

Месія

Ти дивишся й не бачиш, маловірна.

Міріам

Не маловірна я, занадто вірю,... // Я вірю, що ти світло — і такого // ся

темрява до себе не приймає?...

Міріам

(з раптовою надією)

Учителю! Чи ти мені дозволиш // пролити кров мою?"

На відміну від німецького філософа, Леся Українка не тільки розмірковує, а й стає на захист тих, чия доля була принесена в жертву нескінченному протистоянню між людьми, що ділились на ворогів та бранців. Але, як і Ніцше, поетеса значно відходить від релігійного смирення. Вона доводить, що неможливість вийти за межі протистояння призводить до втрати моральних принципів.

Хвора

Гадаєш ти, що я боюся суду? // Запевне, бридко між гадюк попасти, // Та я їх не боюсь, суд не страшний дя мене, - // Небесний чи земний, для мене все одно, - // Однакові для мене рай і пекло, // Бо я не вірю в них (Грішниця).

Начебто героїна твору стає на шлях зневіри. Проте, саме в драматичному діалозі між грішницею та черницею Леся Українка віднаходить важливий стрижень людського існування — співчуття. Але співчуття не достатньо для того, щоб розв'язати вузол трагічної ситуації: в очікуванні суду хвора, що хотіла підірвати вежу з ворогами, а поранила лише себе, відважується на сповідь. Черниця

Боюся я, що втомишся, - ти ж хвора.

Хвора

Ти все згадуєш любов, - // Вона й моя наставниця єдина. // Мене любов
ненависті навчила, // Колись і я була, як ти лагідна, тиха // І вірила в братерську
любов, // Бо при мені були брати кохані, // Родина і ніжні подруги мої. //
Образу я сльозами зустрічала // І перед кривдою схиляла чóло, // Коли вона
на мене наступала. // Я матері і батькові завжди корилась, // Вони ж
були для мене завжди добрі. // Я думала, що лад такий можливий // Між
ворогом і бранцем... // Мій батько й мати ворогам корились, // А
добрості не бачили ніколи. // У мене розум наче потьмарився, // Не
знала я, де правда і де кривда, // Я знала тільки, що мені так жаль, // Так
жаль на ворогів і жаль на подоланих. // Сумний був час...// Я бачила, як
гинуло найкраще, // Як родичі мої гнили по тюрмах // І як високе
низько упало. // Тоді в мене спалахнула ненависть // До тих, що
нищили мою любов. (Грішниця).

Зовсім несподівані нашарування сенсів сповідь Грішниці отримує в контексті
соціальних перетворень нової та новітньої доби. “Колективні досліді”, за
Ніцше, з цілими народами виявили світовий масштаб духовних колізій, а з
ними і трагізм буття, що охопив кожную людину. Своєю творчістю Леся
Українка доводить, що подвиг Месії повторити неможливо, як і те, що
прикрити своїм тілом і душею скорботу та криваві рани рідної землі — це все
ж таки цілком бути у руслі релігійної доктрини.

Леся Українка відкриває нові горизонти творчої свідомості, обіймає простір
усієї європейської культури, разом з тим вона сприймає художні принципи та,
що належать до української філософської думки. Так, вона відчуває на собі,
так само, як і Ніцше, лещата застарілої світоглядної моделі (рай, пекло,
чистилище), що тягнуться від середньовічних *sacre rappresentazioni* у
філософській та художній свідомості. Не всім мислителям вдалося подолати
трагізм світовідчуття.

Подоланий трагізм виплеканий з відчуттям соборності, яке йде від
релігійного світорозуміння, як те доводять філософські одкровення

Сковороди, Шевченка, Франка. Бог несе з собою оновлення землі, вітиху та радість буття: «и отыймет бог всяку слезу от очю их» , - якщо слідувати за Іоанновим пророцтвом [2, 851] і сприйняти максимум Сковороди: «Легко быть благим» [2, с.854] – то можна подолати тугу, наповнити серце любов'ю до усього світу.

Висновки. Філософський дискурс Ніцше, як і вся європейська культура кінця ХІХ — початку ХХ століття, залишають здатність співчуття до простої людини. Перед філософами та митцями постає біль людини, яку губить цивілізація, велике місто. Ніцше далекий від того, щоб стати борцем, у цьому відношенні його випереджає Леся Українка, але і її творчість засвідчує наявність великих розривів, на яких зупиняється німецький філософ. В контексті історії великих розривів завжди було багато, вони змінювали буття вщент, майже не даючи ніяких шансів на відродження людського духу. У періоди великих розривів з'являються фантоми, духи, видіння. Свідомість втрачає орієнтир в релігії, шукає нових цінностей. Ніцше відкидає релігію, Леся Українка цього не може зробити до кінця. Можна погодитися з Ніцше, що нігілізм був викликаний блуканням і пошуками людського духу, болісною самотністю та відчуженням, що тільки поширилися впродовж новітньої доби.

Література:

1. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла: сочинения. – М.: Эксмо; Харьков: Фолио, 2004. – 847с.
2. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів /за ред. проф. Леоніда Ушкалова. - Харків: Майдан, 2010. -1398 с.
3. Українка Леся. Твори: В 2 т. Т.1: Поетичні твори; Драматичні твори / Леся Українка; [упоряд. і приміт. О.Ф.Ставицького; вступ. ст. Л.І.Міщенко; ред. тому І.О.Дзевєрін]. – К.: Наук. думка, 1986. – 608 с.
4. Хайдеггер М. Бытие и время / Мартин Хайдеггер; [пер с нем. и примеч. В.В. Бибухина]. – М.: Ad Marginem, 1997. – 451 с.

ВОПРОШАНИЕ КАК “БОЛЬШОЙ РАЗРЫВ”

В ФИЛОСОФИИ НИЦШЕ

Гужва А.П., Подорожний П.Д.

Исследуется ситуация утраты ориентиров в духовном бытии, которая, в частности,

наблюдается в конце XIX века.

QUESTIONING AS A “GREAT DIVIDE” IN THE PHILOSOPHY OF NIETZSCHE

Guzhva A., Podorozhnyi P.

We study the situation of loss of orientation in spiritual being, which, in particular, observed at the end of the XIX century. Nietzsche is one of those visionaries human soul who opens spiritual vastness of space, anyone aware of the conflict and the large gaps in every human being that, in the youth separated from the umbilical cord of family life and feels distrust of why it is worshiped and loved. Perhaps like no one before him, Nietzsche makes a total reassessment of values in the spiritual plane and leads to further disintegration integrity of vision that rested on the idea of sacredness, which is taken as a liaison earth and heaven, the presence of targets that lead people through despair and frustration cementing life itself.